

УДК 316.61.-058.862:37.018.32

Людмила Бережна

**ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ,
ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, У ЗАКЛАДАХ
ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ**

У статті розглянуто соціально-педагогічні умови соціалізації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування у дитячих будинках та загальноосвітніх школах-інтернатах, проаналізовано систему виховної роботи в позаурочний час. Висвітлено проблеми соціалізації дітей, які виховуються поза родиною.

Ключові слова: діти-сироти, соціалізація, соціальне середовище, соціально-педагогічні умови, виховання, дитячі будинки, школи-інтернати.

В статье рассмотрены социально-педагогические условия социализации детей-сирот и детей, лишенных родительского попечительства, в детских домах и школах-интернатах, проанализирована система воспитательной работы во внеурочное время. Освещены проблемы социализации детей, которые воспитываются вне семьи.

Ключевые слова: дети- сироты, социализация, социальная среда, социально-педагогические условия, воспитание, детские дома, школы-интернаты.

The article is about social and educational conditions of socialization of orphans and children which are deprived of parental care in the boarding schools. The article analyzes the system of educational work in their spare time, shows the problems of socialization of children which are growing outside of family.

Key words: orphans, socialization, social conditions, social and educational conditions, growing, boarding schools.

Постановка проблеми. Останнім часом на державному та міжнародному рівнях спостерігається підвищення статусу дитини-сироти в суспільстві, про що свідчить поява спеціальних міжнародних документів про охорону дитинства, зростання уваги до дитячої безпритульності, її причин та наслідків. Збільшення кількості дітей, які залишилися без піклування батьків, неминуче веде до зростання чисельності установ для дітей-сиріт: будинків дитини, дитячих будинків, шкіл-інтернатів, притулків тощо. Дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати – це навчальні заклади, що забезпечують дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, умови для проживання, різнобічного розвитку, виховання, здобуття освіти, професійної орієнтації та підготовки, готують дітей до самостійного життя [5].

Однак, результатом проживання дитини в умовах інтернатного закладу є її невідповідність до самостійного життя, до пошуку роботи та її збереження в умовах безробіття, невміння організувати свій побут, дозвілля, створити і зберегти сім'ю. У зв'язку з цим існує нагальна потреба в осмисленні соціально-педагогічних умов, що створюються різними закладами навчання, виховання та утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Щодо їх первинної соціалізації та в розробці відповідно до цих умов сучасного науково-методичного і програмного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зростання інтересу вчених до проблеми соціалізації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Розроблено вітчизняні та зарубіжні концепції соціалізації особистості (В. Абраменкова, В. Алфімов, І. Зверева, А. Капська, С. Козлова, О. Кононко, С. Куліковська, Ю.Лебедев, С. Литвиненко, А. Мудрик, І. Печенко, Л. Хухлаєва, В. Ямницький) [3, с.15-22]. Визначено особливості особистісного розвитку дітей-сиріт в умовах інституційного виховання (І. Дубровіна, В. Мухіна, А.Прихожан, Н. Толстих); з'ясовано недоліки цієї форми життєвого устрою дітей-сиріт (А. Прихожан, Н. Толстих, Г. Сем'я) [3, с. 27-34]. Об'єктом дослідження вчених були також теорії системного, особистісного, діяльнісного підходів у розкритті специфіки соціалізації дітей, ролі соціальних інститутів у цих процесах (В. Алфімов, В. Бочарова, І. Зверева, А. Капська, А. Мудрик, С. Савченко, Л. Рубашевська, С. Харченко) [3, с. 56- 74]; технології виховної роботи, що сприяють процесу соціалізації дітей в умовах дитячих будинків (С. Козлова, С. Куліковська, Л. Хухлаєва) [3, с. 56-74].

Проте, незважаючи на значний інтерес науковців до кожної з вищезазначених проблем, проблема соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, залишається недостатньо дослідженою як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Метою написання статті є висвітлення проблеми організації та вдосконалення системи освіти в інтересах соціалізації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Виклад основного матеріалу. Вивчення значної кількості концепцій соціалізації дає змогу виокремити основні підходи щодо аналізу місця та ролі людини у процесі соціалізації.

Під соціалізацією розуміємо процес засвоєння людиною певної системи знань і вмінь, зразків поведінки, соціальних норм і цінностей, що дають їй змогу повноправно виконувати громадянські функції. Основними інститутами соціалізації визнають систему освіти й виховання. Виховання є провідним і визначальним початком соціалізації. Ядро виховання складає процес передавання нагромаджених минулими поколіннями знань і культурних цінностей, тобто освіта. Найінтенсивніше соціалізація відбувається в дитинстві та юності.

Спрямована форма соціалізації – це спеціально розроблена певним суспільством система засобів впливу на людину з метою її формування відповідно до інтересів цього суспільства. Соціально-педагогічні умови – це спеціально створені в навчально-виховному процесі сприятливі обставини для позитивного соціального розвитку особистості та її соціалізації.

Особливістю соціалізації вихованців закладів інтернатного типу є заміщення одного з основних інститутів соціалізації – сім'ї – установою, тому передачу життєвого, соціального досвіду здійснює саме колектив однолітків, педагогічний колектив дитячого будинку, школи-інтернату. У зв'язку з цим уся система виховної роботи в дитячому будинку чи школі-інтернаті передбачає врахування мінливих умов у суспільстві, реалізується на основі особистісного, індивідуального й соціального профілю розвитку дитини за відсутності батьківського піклування [2].

Аналіз життєдіяльності випускників закладів інтернатного типу показує, що в них недостатньо сформована готовність до самостійного життя, зокрема, не вироблені деякі необхідні життєві навички практичного та матеріального порядку, існують суттєві труднощі в спілкуванні з оточуючими, спостерігається невміння протистояти асоціальним явищам, мають місце труднощі у побудові своєї сім'ї та особистому житті [1, с. 14-21].

Зазначені особливості в життєвому становленні дітей-сиріт націлюють дослідників на внесення необхідних педагогічних корективів в умови життя, у зміст і форму виховної роботи в закладах інтернатного типу. Школи-інтернати, дитячі будинки для дітей стають основною моделлю соціального світу, і від того, як буде побудований у них процес виховання, залежить набуття дітьми соціального досвіду, опанування основ людських взаємин, формування умінь і навичок, яких потребує соціальна адаптація.

Однак через низку причин соціалізація вихованців дитячого будинку може бути проблематичною. Це і жорстка регламентація часу, і формальна організація середовища дитячого будинку, обмеженість неформального зовнішнього спілкування.

Аналіз досвіду виховної роботи інтернатних установ і проведені дослідження дають змогу побудувати модель системи виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах дитячого будинку чи школи-інтернату. Таку модель можна подати у вигляді переліку педагогічних завдань, що виконуються на різних етапах освіти. Домінантою виховної роботи школи-інтернату є набуття учнями життєвої компетентності – бази для успішної самореалізації, позитивної поведінки, яка дає змогу дитині усвідомлено виконувати норми і правила, прийняті в суспільстві, ефективно вирішувати проблеми повсякденного життя. Тобто дитину необхідно вчити бути «архітектором» власного життя, який відчуває впевненість у майбутньому і здатний виявляти повагу та довіру не лише до самого себе, а й до всього світу. Значно легше досягнути цього, коли створено соціально-педагогічний комплекс навчального закладу. Його структура може мати такий вигляд: 1) медико-психолого-педагогічна служба; 2) служба спортивно-оздоровчого та культурного дозвілля; 3) служба професійної і соціальної адаптації; 4) служба профілактики правопорушень [4].

Будучи основною, медико-психолого-педагогічна служба покликана займатися діагностуванням соціально-педагогічних ситуацій та мікроклімату як у загальношкільному, так і в класних колективах, вивченням внутрішньоінтенційної спрямованості дітей, створенням та пошуком можливостей для реалізації її позитивних виявів.

Пріоритетним напрямом служби спортивно-оздоровчого та культурного дозвілля залишається утвердження здорового способу життя серед дітей, рання діагностика негативних проявів поведінки школярів, запобігання шкідливим звичкам, уживанню наркотичних речовин, профілактика інфікування ВІЛу, СНІДу.

Служба професійної і соціальної адаптації ініціює проведення зустрічей із людьми різних професій, надає групові та індивідуальні консультації з питань професійної орієнтації. Підтримує постійні зв'язки з районними або міськими центрами соціальних служб для молоді (ССМ), особливо з її консультпунктами з питань профорієнтації та працевлаштування і такими соціалізованими формуваннями, як молодіжна біржа праці та агентства зайнятості тощо.

Служба профілактики здійснює спостереження над вихованцями, особливо схильними до правопорушень. З метою запобігання правопорушенням організовує і проводить відповідні профілактичні заходи. Представники служби допомагають дітям у навчанні, корекції поведінки, залученні їх до організації та проведення корисного дозвілля.

Важливу роль у процесі соціалізації учня в загальноосвітньому закладі інтернатного типу відіграє учнівське самоврядування, оскільки воно сприяє формуванню у вихованців досвіду соціальних відносин та спілкування.

Важливим режимним моментом школи-інтернату є самопідготовка, під час якої учні виконують домашнє завдання. Вихователю повинен забезпечити самостійну навчальну діяльність кожного учня, надати, при необхідності, допомогу, перевірити якість виконання домашніх завдань.

Інтернат – це особливий навчально-виховний заклад, оскільки діти в ньому не лише вчаться, а знаходяться цілодобово, тобто живуть. Позаурочна діяльність учнів школи-інтернату дуже різноманітна. Проводиться вона з урахуванням інтересів дітей, особливостей їх розвитку, інтелекту.

Так, система роботи в позаурочний час не повинна копіювати уроки, у неї свої завдання, форми і методи. Водночас, усі ланки роботи мають бути взаємопов'язані, тому слід у процесі повсякденної практичної діяльності дітей повторювати, закріплювати і розширювати знання, отримані в ході навчального процесу, трансформувати наявні вміння і навички, сприяти набуттю нових, формувати у вихованців корисні звички, еталони поведінки в різних життєвих ситуацій. Головна умова успіху – участь дітей у щоденній різноманітній практичній діяльності. Програма соціально-побутової діяльності повинна слугувати для вихователя орієнтиром при відборі матеріалу, визначенні тематики, обсягу й послідовності роботи; вихователю повинен дотримуватися того ж, що і вчитель, рівня вимог, які ставляться до виконання учнями господарсько-побутових та інших завдань, до дотримання ними правил поведінки, санітарно-гігієнічних правил, тобто він організовує повсякденне життя дітей з урахуванням ними засвоєного, поступово підвищуючи рівень вимог [2, с. 47-68]. Але на практиці позаурочна діяльність не завжди є умовою і засобом формування всебічно розвинутої особистості, вона має тенденцію перетворюватися на самоціль, систему заходів, ініціаторами й організаторами яких часто є дорослі,

Ефективність підготовки дітей-сиріт до самостійного життя через систему позакласної та урочної роботи залежить від узгодженості дій учителя і вихователя, їх контакту, скоординованості планів діяльності тощо.

Також однією з найважливіших проблем випускників дитячих будинків є процес переходу від опіки до незалежності. Значні труднощі у них викликають питання житла, пошуку роботи, організації побуту, харчування, взаємодії з іншими людьми, отримання медичної допомоги, створення і збереження власної сім'ї тощо. Після випуску з дитячого будинку колишні вихованці зберігають соціальні зв'язки переважно у своєму середовищі, вони відчувають сирітство впродовж усього життя. Дуже часто сироти не ототожнюють себе із суспільством, а протиставляють себе йому [1].

У роботі сирітських закладів, актуальним лишаються питання наступності, координації діяльності, узгодження програм, а також налагодження плідної взаємодії з усіма іншими інститутами, у яких зростають і виховуються діти-сироти.

Висновки. Педагогічна наука і практика останнім часом довела, що найпрогресивнішою формою соціально-педагогічної реабілітації та соціалізації дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування є їх виховання у прийомних сім'ях. Однак, оскільки наразі це практично здійснити неможливо, то найближчим часом основною формою соціалізації таких

дітей залишатиметься державна система інтернатного виховання. Зроблений теоретичний аналіз літературних джерел підтвердив, з одного боку, актуальність проблеми соціалізації дітей, які зростають у закладах інтернатного типу, необхідність урахування специфіки впливу різних інституцій на їхній соціальний розвиток. З іншого боку, ознайомлення з науковими дослідженнями засвідчило відсутність таких методик соціального виховання, які б ураховували ці особливості.

Особливістю соціалізації вихованців установ соціальної і психолого-педагогічної підтримки дитинства є заміщення головного інституту соціалізації – родини – закладом, що призводить до деформації процесу соціалізації дітей-сиріт. Тому одним із найважливіших завдань інтернатних закладів є підготовка дітей-сиріт до самостійного життя. Від рівня сформованості у них знань, умінь і навичок залежить процес соціальної адаптації та соціалізації загалом. З огляду на специфіку соціально-педагогічних умов у різних закладах інтернатного типу діяльність їх вихованців проявляється в навчанні, в різних видах трудової діяльності, в організації вільного часу, у виконанні громадських навантажень, у поведінці в школі, дитячому будинку, громадських місцях, а також у вмінні застосувати культурно-гігієнічні навички тощо. Саме для вдосконалення виховної роботи в дитячих будинках, загальноосвітніх школах-інтернатах необхідно активно шукати, адаптувати, розробляти, упроваджувати такі програми, технології та методи соціально-педагогічної діяльності, які були б орієнтовані на розвиток, соціальну адаптацію та соціалізацію кожного вихованця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белоус О. В. Проблемы социальной адаптации детей-сирот / О.В. Белоус // Социальная адаптация детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, в системе подготовки социальных педагогов : сб. науч. статей. – Армавир : Ред.-изд. центр АГПУ, 2009. – С. 14- 21.
2. Мудрик А.В. Социальная педагогика / А.В. Мудрик // Социальная педагогика. – [6-е изд., перераб. и доп.]. – М., 2007. – 224 с.
3. Лукашевич М.Г. Соціалізація. Виховні механізми і технології / М.Г. Лукашевич // Соціалізація. Виховні механізми і технології. – К., 1998. – 87 с.
4. Социальное воспитание в учреждениях дополнительного образования детей : [учеб. пособ. для студентов пед. вузов] / Б. В. Куприянов, Е. А Салина, Н. Т. Крылова, О. В. Миновская; ред А. В. Мудрик. – М. : Издат. центр «Академия», 2004. – 240 с.
5. Про затвердження Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: [Електронний ресурс]: Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерство соціальної політики України, 2012 р.(Наказ № 995/557 від 10.09.2012 р.). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Бережна Людмила Валентинівна – викладач кафедри педагогіки ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Надійшла до друку 06.12.2012 р.